

S tih dvaju gledišta interpunkcijski se znakovi dijele na obavezne i neobavezne. Obavezan je interpunkcijski znak točka (.), kao znak dovršenosti rečenice. Svi su ostali interpunkcijski znakovi načelno neobavezni. Položaj i poraba svakoga od njih uvjetovani su primjenom određene neobavezne preoblake: položaj i poraba upitnika (?) primjenom preoblake pitanja, položaj i poraba uskličnika (!) primjenom preoblake usklika i položaj i poraba dvotočke (:), dvotočke s navodnikom (:«), točke zareza (;), crte (—) i zareza (,) primjenom preoblake nizanja. Kad se navedene preoblake primjenjuju i interpunkcijski znakovi koji ih označuju postaju obavezni. Kad se preoblake ne primjenjuju, izostaju i interpunkcijski znakovi.

Budući da su narav, položaj i poraba svakoga interpunkcijskog znaka određeni sa sintaktičkog gledišta, metodološki je proturječno određivati narav tih znakova i postavljati pravila o njihovom položaju i porabi s pravopisnog gledišta. Ako je naime u sintaktičkom sustavu mjesto interpunkcijskog znaka u rečeničnom ustrojstvu već određeno položajem tog znaka prema preoblici kojom je uvjetovan, nema nikakve potrebe to mjesto ponovo određivati još i s pravopisnog gledišta. Izlazi dakle da pitanje o tome hoćemo li na ovo ili ono mjesto u rečeničnom ustrojstvu staviti ovaj ili onaj interpunkcijski znak ili ga uopće nećemo staviti nije pravopisno pitanje nego je to pitanje isključivo sintaktičko.

Takvim se postavljanjem pitanja u baratanju interpunkcijskim znakovima uz određen početni napor i pri pisanju tekstova i pri pokušaju njihova lingvističkog opisa i stilističkog tumačenja bitno proširuje prostor istančanjem razlučivanju jezičnih odnosâ. Odricanjem pravopisnog statusa interpunkcijskim znakovima pravila se o njihovoj porabi iz manje-više mehaničke sfere pravopisnih normi prebacuju u višu, stvaralačku sferu jezičnoga normiranja, normiranja koje proizlazi iz same naravi jezičnih odnosâ i potrebe pojedinca da tim odnosima ovlada i da se u sporazumijevanju jezikom njima služi.

Ako smo pretpostavili da su osim točke svi ostali interpunkcijski znakovi načelno neobavezni, isključuje se mogućnost postavljanja pravila o obaveznosti bilo kojega interpunkcijskog znaka na bilo kojem mjestu u rečeničnom ustrojstvu. Zbog toga bi umjesto formulacije pravopisnog pravila o obaveznosti određenoga interpunkcijskog znaka u jednim slučajevima i neobaveznosti u drugima bilo metodološki ispravnije i terminološki preciznije govoriti naprosto o prisutnosti toga znaka u jednim uvjetima i o njegovoj odsutnosti u drugima. Time bi se izbjeglo metodološki proturječnom zaključivanju kojim se od prisutnosti nekoga interpunkcijskog znaka na pojedinom mjestu u rečeničnom ustrojstvu pretpostav-

lja njegova apsolutna obaveznost na tom mjestu. Apsolutna se obaveznost naime ne može pretpostaviti naprosto zbog toga što bilo koji interpunkcijski znak stoji u odnosu s određenom neobaveznom preoblikom, pa je i njegova pojava na bilo kojem mjestu u rečeničnom ustrojstvu uvjetovana primjenom te preoblake. Prema preoblici kojom su položaj i poraba određenog znaka uvjetovani, obaveznost tog znaka na pojedinom mjestu u rečeničnom ustrojstvu može biti samo r e l a t i v n a obaveznost.

Ako se i narav i položaj i poraba interpunkcijskih znakova tumače u okviru sintaktičkoga opisa, postavlja se pitanje što još preostaje da se o tim znakovima kaže i s pravopisnoga gledišta. Pod pretpostavkom da je odnos pojedinih znakova prema preoblikama sa sintaktičkoga gledišta već određen, preostaje još samo da se odredi odnos među samim znakovima, da se, drugim riječima, za porabu svakoga znaka postavi pravilo o njegovu položaju u hijerarhiji prema svim ostalim znakovima. Određivanjem položaja pojedinog znaka u hijerarhiji prema ostalim znakovima određuje se i mjesto tog znaka u p o r e t k u s ostalim znakovima.

Položaj pojedinog znaka u hijerarhiji prema ostalim znakovima moguće je odrediti samo pod uvjetom da se u hijerarhiji prema ostalim preoblikama prethodno odredi i položaj preoblake kojom je taj znak uvjetovan. Valja, drugim riječima, postaviti pravila kojima će se na osnovi položaja svake preoblake prema ostalima utvrditi mogući red primjene preoblikâ. Utvrđivanjem mogućeg reda primjene preoblikâ utvrđuje se ujedno i mogući red porabe interpunkcijskih znakova.

U izloženom modelu sintaktičkog opisa navedene su preoblake načelno samostalne i međusobno neovisne jedna o drugoj. Razlika je među njima samo u tome što se preoblaka pitanja i preoblaka usklika primjenjuju na razini osnovnoga gramatičkog ustrojstva, a preoblaka nizanja na razini složenoga rečeničnog ustrojstva. Zbog toga je i mogući red primjene preoblikâ zadan odnosom tih dviju razina u opisnom postupku. Najprije se u slobodnom i međusobno neovisnom odnosu primjenjuju preoblaka pitanja i preoblaka usklika, a zatim preoblaka nizanja. Redom primjene preoblikâ određen je i mogući red porabe interpunkcijskih znakova, a time ujedno i mjesto svakoga pojedinog znaka u poretku s ostalim znakovima.

Kad je riječ o interpunkcijskim znakovima s pravopisnog gledišta, popisu tih znakova valja pribrojiti još i neobavezan znak z a g r a d e (). Prema ostalim znakovima, koji su rečenični, zagrada nije rečenični znak. Njome se označuje samo u m e t a n j e u govorni niz, odnosno i z d v a j a n j e iz govornoga niza (ovisno o tome promatra li se ono što je u zagradi s gledišta sastavljačkoga ili s gledišta raščlambenoga modela) bilo kojega jezičnog elementa, počevši od diskurza, preko rečenice, pa sve do dijela rečenice ili pojedine riječi, odnosno dijela riječi.

Budući da se položaj zagrada s gledišta proizvodnoga sintaktičkog modela ne može odrediti, ne može joj se predvidjeti ni mjesto u rečeničnom ustrojstvu. No s pravopisnog se gledišta iz odnosa prema ostalim znakovima u nizu zagradi može odrediti mjesto u poretku s ostalim znakovima.

Na osnovi opisanih odnosâ među preoblikama, uključujući tu i napomenu o zagradi, mogući je red porabe interpunkcijskih znakova u nizu ovakav: na prvom mjesto obavezno dolazi ili upitnik ili uskličnik, ovisno o tome primjenjuje li onaj koji se jezikom služi pitanje ili usklik. Ako primjenjuje oboje, i pitanje i usklik, na drugom mjesto dolazi opet ili upitnik ili uskličnik, ovisno o tome primjenjuje li najprije usklik pa zatim pitanje ili obratno, a ako primjenjuje ili samo usklik ili samo pitanje, na drugo mjesto može doći ili zagrada ili u selektivnoj porabi bilo koji od interpunkcijskih znakova za nizanje: ili dvotočka ili dvotočka s navodnikom ili točka zarez ili crta ili zarez. Na treće mjesto, pod uvjetom da su prva dva već popunjena upitnikom i uskličnikom u slobodnoj i međusobno neovisnoj raspodjeli, može doći ili zagrada ili bilo koji od znakova za nizanje u selektivnoj porabi. Ako pak na prvom stoji ili samo upitnik ili samo uskličnik, a na drugom zagrada, na treće mjesto u selektivnoj porabi ponovo može doći bilo koji od znakova za nizanje, ali samo uz uvjet da se zagrada na drugom mjestu zatvara, a ne otvara. (Obratno ne može biti: samo s upitnikom ili s uskličnikom na prvome mjestu ne mogu znakovi za nizanje doći na drugo, a zagrada na treće. Zagradi je naime mjesto u nizu uvijek iza upitnika i uskličnika, na jednoj strani, i ispred znakova za nizanje, na drugoj.) Konačno, na četvrto mjesto, pod uvjetom da su prva dva već popunjena upitnikom i uskličnikom u slobodnoj i međusobno neovisnoj raspodjeli, a treće zagradom koja se zatvara, jedino može doći bilo koji od znakova za nizanje u selektivnoj porabi.

To znači da pod pretpostavkom o četiri moguća mjesta u nizu ni zagrada ni bilo koji od interpunkcijskih znakova za nizanje ni pod kojim uvjetom ne mogu stajati na prvom mjestu, a na drugom jedino pod uvjetom da na prvom stoji ili samo upitnik ili samo uskličnik. U tako postavljenim odnosima onda ni upitnik i uskličnik ni pod kojim uvjetom ne mogu stajati na trećem i četvrtom mjestu, a na drugom samo pod uvjetom da na prvom već stoji ili upitnik ili uskličnik. Na trećem mjestu pod uvjetima koji su gore navedeni može stajati ili zagrada ili bilo koji od znakova za nizanje u selektivnoj porabi ili samo znakovi na nizanje, a na četvrtom isključivo znakovi na nizanje. I zagrada se dakle na četvrtom mjestu isključuje.

Na sva četiri predviđena mjesta u nizu jedan iza drugoga moraju stajati različiti znakovi. Stoga se isključuje mogućnost da jedan do drugoga stoje dva znaka za nizanje, npr. dvotočka i zarez ili zarez i crta i sl.

Evo nakraju još i tablice pravopisnih mogućnosti porabe interpunkcijskih znakova uz ograničenja u njihovoj razdiobi na pojedina mjesta u nizu:

Četvrto mjesto	Treće mjesto	Drugo mjesto	Prvo mjesto
?!): !?):	?): !):	?: !:	?
?!):» !?):»	?):» !):»	?:» !:»	!
?!); !?);	?); !);	?; !;	
?!)— !?)—	?)— !)—	?— !—	
?!), !?),	?), !),	?, !,	
	?!:	!?:	?) ?)
	!?:»	?!:»	?(!)
	?!;	!?:	?! !?
	?!—	!?—	
	?!, !?,		
	?!) !?)		
	?!(!?)		

Sve se druge mogućnosti porabe interpunkcijskih znakova s gledišta pravopisne pravilnosti isključuju.

Zusammenfassung

Die Interpunktionszeichen sind Satzzeichen. Ihr Charakter ist also eigentlich syntaktisch. Deswegen werden ihre Position und Anwendung im Satz im Rahmen der syntaktischen Beschreibung erläutert. Doch die Interpunktionszeichen können auch vom Standpunkt der Rechtschreibung aus betrachtet werden. Durch die Bestimmung der Position einzelner Zeichen unter Bezug auf andere Zeichen werden Möglichkeiten der Zeichendistribution an einzelne Positionen in der Reihenfolge bestimmt. Für die Zeichendistribution sind es vier Positionen reserviert. Die Möglichkeiten der Zeichensetzung mit Begrenzung in der Distribution bezüglich einzelner Positionen in der Reihenfolge sind in der Tabelle gezeigt.

PRILOG DISKUSIJI O PISANJU SLOŽENICA I POLUSLOŽENICA

Mijo Lončarić

Ovaj prilog diskusiji o pisanju složenica i polusloženica želi upozoriti na nekoliko detalja iz te problematike i pomoći da se za njih nađu što bolja rješenja. Riječ je o nekoliko pitanja od kojih je o nekima bilo govora i u najnovije vrijeme.¹

¹ Mislim na referate sa Savjetovanja o pravopisnoj problematici u BiH, održanom u Trebinju, i to: M. Minović, *O osnovama savremenih srpskohrvatskih pravopisnih normi*

1. U nekim evropskim jezicima pravopis omogućuje da se pri nabranju složenica kojima je jedan dio, prvi ili drugi, istovjetan pišu skraćeno. Postupa se tako da se istovjetan dio piše samo jednom, i to (a) u potpuno ispisanoj zadnjoj jedinici koja se nabraja — ako je istovjetan drugi dio složenica koje se nabrajaju, (b) u potpuno ispisanoj prvoj jedinici u nabranju — ako je istovjetan prvi dio složenica koje se nabrajaju. Evo primjera iz njemačkog jezika:

*Hals-, Nasen- und Ohrenarzt, ab- und zunehmen; Jugendlust, -leid und -liebe, bergauf und -ab.*²

U našim pravopisima takva mogućnost pisanja složenica pri nabranju nije bila predviđena. Međutim, u tekstovima, uglavnom stručnim, nazivima tvrtki, radionica i sl. nalazimo potvrde za takvo pisanje polusloženica. Primjeri:

*alfa-, beta- i gama-zrake, a-, o- i i-deklinacija, TV i radio -servis, Kornat i Marijan-Expres.*³

Kao i u navedenim primjerima skraćuju se (polu)složenice koje imaju drugi dio zajednički.

Pitanje je da li verificirati takav način skraćenoga pisanja složenica i polusloženica. Da bi se odgovorilo na to pitanje, potrebno je osim navedenih uzoraka razmotriti i druge koji bi došli u obzir za takvo pisanje. To su uglavnom stručni izrazi, koji su katkad prilično dugi, tako da su i teško čitljivi. Donosimo neke primjere.

Primjeri s drugim zajedničkim dijelom:

agama- i hipogamaglobulinemija, hipo- i hipersenzibilizacija, angio- i elektorkardiografija, hidro-, termo- i turbogeneratorski.

Primjeri s prvim zajedničkim dijelom:

autopolimeracija, -oksidacija i -purifikacija, aerostatika i -dinamika, radio-aldersorbentni i -imunosorbentni test, imunodeficijencija, -potencijacija i -supresija. (Navode se primjeri termina u obliku u kojem se upotrebljavaju bez ulaženja u njihovu jezičnu ispravnost.)

Na temelju iznesenoga čini se da bi u stručnim tekstovima trebalo i našim pravopisom dopustiti mogućnost da se složenice i polusloženice koje imaju jedan dio istovjetan pri nabranju mogu pisati na skraćeni način. To vrijedi naročito za uzorke kojima je jednak drugi dio. Svakako, tako bi se moglo postupiti samo onda ako je takva upotreba uobičajena za neke složenice i — izuzetno uz redovno puno ispisavanje riječi.

u vezi s pisanjem složenica, J. Baotić, *Sastavljeno i rastavljeno pisanje padežnih sintagma — prijedlog imenica* te D. Malić i E. Barić, *O problemu polusloženica*. Referati su objavljeni u III. knjizi radova Instituta za jezik i književnost, Sarajevo, 1976, a zadnji rad i u *Jezičku*, XXIV, 90—104.

² *Der grosse Duden, Rechtschreibung*, Leipzig, 1962, 828.

³ Navedeni primjeri kao i drugi uzeti su iz navedenog rada D. Malić i E. Barić, iz *Tehničkog rječnika, 2. dio, Hrvatskosrpsko-njemački V. Dapca i vlastite grade*.